

Про Голодомор в Україні вже писано переписано, мовлено-перемовлено. Та, здається, «мертва вода» фактів і людських нещастя не вичерпається з тієї кривавої криниці ніколи. Віками нуртуватиме болем нації ота спустошена соленими слізьми невиліковна вирва на тілі української історії. Восени 2008 року при Конгресі українців Канади (КУК) з ініціативи Валентини Курилів було створено Комітет навчання Голодомору, у якому вона — перша його голова.

— **Пані Валентино, що стало поштовхом до створення комітету?**

— Я кілька років працювала з КУК (відділ Торонто) і зауважила, що Конгрес не має системних напрацювань із проблематики більшовицьких точок української історії. Не було єдиної освітньої програми у вивченні Голодомору в державних школах Канади для неукраїнської аудиторії, де би використовувалися різні історичні джерела, що призводило до певної неузгодженості, коли йшлося про числа, факти та загальний підхід до Голодомору. Головне наше завдання — накреслити цілісну концепцію сприйняття цього жахливого явища, яке спіткало нашу Батьківщину в 1930-х рр., і донести всю правду про Голодомор в Україні до канадського загалу в усіх провінціях Канади. Адже різні джерела по-різному трактують цю історичну епоху, утім числі й кількість невинних жертв.

— **Словом, має бути певна система поглядів, певна скоординована програма, адже ніколи щодо цієї теми виникає упередженість думок і висловлювань чи навіть певні спекуляції...**

— Абсолютно. Різні історики часто дають протилежні оцінки Голодомору, кількості жертв. Відтак, у листопаді 2010-го на XXIII Конгресі КУК у Едмонтоні під моїм керівництвом відбувся семінар, на якому було ухвалено проект резолюції про утворення комісії, яка би підготувала методику обчислення кількості жертв Голодомору в Україні. Проте я наполягла на своєму, оскільки маю досвід спілкування з учителями й учнями в школах і знаю, що інтерес до цих подій не згасає. Для початку ми запропонували заслухати матеріали доповіді від Канадського інституту українських студій (КІУС) із цієї проблематики. Очолив цю неформальну дослідницьку групу Андрій Макух. За попередніми даними, число жертв Голодомору наближається до 10 млн. Для порівняння скажу, що оцінка кількості жертв Го-

локосту (6 млн осіб) тривала близько трьох десятиліть. Тож нам, українцям, і Бог велів по-справжньому взятися за справу висвітлення історичної правди про Україну й про українців, незважаючи на масові фальсифікації даних, а також на приховування чи навіть знищення архівних матеріалів. І цифри поставити завдяки зусиллям усієї спільноти. Один історик з Італії — Граціосі, знаний дослідник Голодомору, — застерігає від «бавлення числами». На його думку, якщо подавати щораз інші дані про жертв, замість досліджувати й висвітлювати достеменно саму тему, ми

Валентина Курилів: «Донести правду про Голодомор»

ризуємо вихолостити істинну сутність історичної правди про тоталітаризм.

— **Науковці з яких країн чи університетів, загалом, мають напрацювання з проблем Голодомору?**

— Уважайте, кожен університет долучився до цієї проблематики. У листопаді 2008 року мені довелося побувати в Гарварді на конференції про Великий Голод. Участь брали не лише українці, а й росіяни з Росії та діаспори. Виступили вчені з інших країн, професори, які публікують численні матеріали про ці події. Я була вражена кількістю та якістю повідомлень від солідних істориків світового рівня. Наприклад, доповіддю Тімоті Шнайдера, котрий написав Bloodlands. Щоправда, його дослідження починається 1933 роком і багато подій, причин і фактів йому не вдалося відобразити. Але, як на початок, то це — серйозний заділ у процесі відновлення історичної правди про Голодомор в Україні. Він виступив чи не найвпливовішим опонентом до істориків, які у своїх дослідженнях Другої світової війни оминули трагічні події, що ніби смерч промчали теренами Східної Європи.

— **Коли розмовляєш із росіянами на тему українського Голодомору, вони часто як контраргумент наводять факти голодування населення в Поволжі й Кубані. Мовляв, не було ніякого геноциду, постраждали й росіяни. Яка ваша думка із цього приводу?**

— Без сумніву, голод був і на території Росії. І це недвозначно декларує

професор історії з Університету Монреаля Роман Сербин, який є фахівцем у цьому питанні. Де була колективізація, там були й проблеми. Безоплатне вилучення продовольства та реманенту не могло не мати трагічних наслідків для селянства. Але в Росії, Білорусії людям до певної міри допомагали, видавали харчі, аби дати змогу вижити в скрутні. Там національного питання не було. Кубань і Україна неймовірно потерпали від голоду, що засвідчують навіть офіційні дані 1932—1933 рр., коли приріст населення в Росії був додатний, як і взагалі в СРСР, а в Україні — від'ємний. Українці мусили витримувати двомірний тиск: колективізацію та ревізію всіх продуктів харчування одночасно. Причому мова — не про фуражні культури чи про планові поставки продовольства. Українське селянство оббирали геть до нитки, до останньої крихти хліба. А тотальна заборона ввезення продуктів харчування на терени однієї третини українських сіл — це хіба не Голодомор? Ні виїхати, ні в'їхати не дозволялося, усі кордони були перекриті, а це відбулося тільки в Україні та на Кубані, де проживало чимало українців.

Я недавно мала нагоду побувати на Харківщині, де мешкає моя родина. Поїхати собі на відпочинок на дачу, і мій двоюрідний брат показав на дорогу, де вже починалася територія Російської Федерації. Під час розмови зі старожилами я дізналася, що за тим кордоном люди виживали, якщо комусь удавалося втекти. Тож було ухвалено спеціальний закон, за

яким утікачів з України жорстоко карали. Ось у книжці «Голодомор 1932—1933 рр. в Україні: документи і матеріали» опубліковано цілу низку документів, у тому числі й листування Сталіна, Молотова та Кагановича, які достеменно відображають хижацьку сутність влади в СРСР. Тож молоді тепер немає навіть потреби звертатися до архівів, аби реально оцінити події тих часів, коли цілий народ стояв на межі фізичного винищення. Нічого не скажеш, було суцільно й у Поволжі, і в Казахстані. Там переважала інша ідеологія: кочівників примушували до осілости, що менш за все було пов'язане з національним питанням. Рафаель Лемкін, адвокат єврейського походження, який у 1930-х рр. жив у Галичині й у Польщі, був свідком масової міграції втікачів з України. Саме він увів у лексикон історичних досліджень поняття «геноцид» і вважається «батьком» цього терміна. На підставі його формулювань в ООН було впроваджено документ UN Convention Of Genocide 1948-го. Проте Р. Лемкін 1953 року виступив у Нью-Йорку перед українською громадськістю й констатував, що «совецький» геноцид в Україні є класичною формою геноциду, який підлягає всебічному, ґрунтовному аналізу й засудженню з боку всієї цивілізованої світової спільноти. При цьому автор наголошував, що йдеться не тільки про селянство, яке найбільше постраждало від тотального винищення, а й про неспростовні факти знищення української інтелігенції, Автокефальної православної церкви й українського

національного інтелекту загалом. Фактично всього того, що вважається душею й сумлінням народу нації, тобто в першу чергу традиційного українського селянства. Відтак обезлюднені землі Харківщини, Донеччини, Дніпропетровщини й інших областей України було заселено етнічними росіянами та білорусами.

— **Тож тепер маємо те, що часом крає України навпіл... Маємо суспільний феномен, який Джеймс Мейс влучно охрестив як «постгеноцидне суспільство», тобто перелякану людську спільноту, яка втратила власну історичну пам'ять і ідентичність. Народ було позбавлено права вільно говорити про своє минуле й навчатися рідною мовою.**

— Утрата бодай одного елемента в ланцюжку поколінь етносу здатна привести народ до катастрофи. І це характерно для української історії в цілому. Нещодавно я прочитала книгу Білінського «Моксель, чи Країна Московія», де зазначено, що переписування, перебривання історії було розпочате ще за царя Петра I, коли йому більше до вподоби видалося бути не нащадком угро-фінських племен, об'єднаних у Московії, а царем у промислових слави православної, цивілізаційної Київської Русі. Я впродовж 16 років їжджу Україною, веду курси підвищення кваліфікації викладачів історії України. Навіть підручник із методики викладання цього предмета написала. Сталося непередбачуване: моя книга одержала навіть гриф Міністерства освіти й науки. Тут розглядаються методичні основи викладання в школі предмета історії, аби спонукати дітей до критичного мислення, до самостійних роздумів. Закладаються підвалини національного виховання. Маю досвід роботи в аудиторіях Донецька, Харкова, інших міст.

— **Як сталося, що ви, пані Валентино, захопилися саме історією?**

— Мій тато Іван Михайловський свого часу, у 1930-х рр., був засланий на будівництво Біломорканалу. А потім уже вдома він багато розповідав рідним про ті часи. Усе життя він дуже сумував за Україною. От я й дослухалася до цих «дорослих» розмов і мотала собі на вус. Нелегка доля його спіткала: був і голод, була й підневільна праця в Німеччині. Батько — із Києва, а мама Надія Михайловська — із Чернігівщини. Вона теж зазнала чимало лиха в 1930-х і 1940-х рр. Мама — свідок Голодомору й, дякувати Богові, вижила та недавно записала свої спомини

про голод і життя в нацистській невиліницькій праці, куди її вивезли дівчиною, в архів Українсько-канадського дослідно-документального центру, де я недавно вступила на дирекцію. У Німеччині батьки побралися й виживали разом. Коли я підросла, то замислила дізнатися більше про ті часи. Правди годі було шукати в офіційних виданнях. Тож мені довелося самотужки досліджувати історію батьків і родини. Що сказати? Навіть під час навчання в університеті, на історичному факультеті, скрізь і всюди лунало: «Раша, раша, рашен», тобто Росія, росіяни й нічого більше... Не хотілося миритися з такими однобічними реаліями, і я, як студентська активістка, перебувала на вістрі дискусій. Планувала деінде продовжити навчання, однак зупинилася на викладацькій роботі в школі й водночас була головою департаменту історії та соціальних дисциплін у Торонто.

Незалежність України на початку 1990-х рр. уселила надію, що врешті-решт мої давні мрії здійсняться й мені вдасться втілити мрії юності про висвітлення правдивого історичного шляху української спільноти до власної держави та нації. Для мене, як методиста з викладання історії, відправним пунктом на цьому шляху стало налагодження зв'язків Світового конгресу українців з освітніми закладами міста Львова, де я започаткувала методичні семінари з учителями історії. Продовжувала цю роботу в Одесі й у інших містах України. Це був щойно 1993 рік. Міносвіти України видавало вчителям відповідні свідоцтва про цей вишкіл. І, знаєте, це надихало, адже моя праця не була марна. Усіляко бувало. В Одесі якимось одним зі слухачів здивувався, що заняття ведуться українською. Тож я йому запропонувала мову на вибір: англійську або французьку, якщо не українська, бо володіла й цими мовами. Та йому не терпілося почути від мене «па-русскі». На це моя відповідь була такою: «Я не жила й не виростала в Росії, чому маю знати російську?» Порадила тим, хто був чимось невдоволений, облишити навчання на цих курсах, проте жоден слухач не пішов. Направду, для деякої нашої історична правда була справжнім шоком. У Чернівцях, у Тернополі мене сприймали нормально. Але мені заляжало на тім, аби глибин пізнання правдивої української історії дістатися в східних і південних областях. Головною умовою канадської сторони, яка

організувала цю акцію, було залучення до аудиторії слухачів, інтегрованих із різних областей України. На початках в очах деяких слухачів прозирав навіть острах, як ніби їх тут хтось катуватиме... Натомість, коли наші волонтери з Канади виїздили на схід України, то дехто був не на жарт переляканий. А мені боятися було нічого, адже я походжу зі Слобожанщини. Зрештою, українці — усюди однакові, патріоти своєї землі навіть через віки етнічних «чисток» і насилля над мовою.

— Розкажіть більше про ваших батьків...

— Тато мій походить із небідних селян. Їх тоді називали «куркулями». Його батьки, родом із Білогородки, де мали свій маєток, придбали домівку в Києві й жили доволі заможно. Десь 1895 року мій прапрадід поїхав до Єрусалима на релігійну прощу. Повернувся з коштовною платиновою іконою, яку дозволив собі купити на Святий Землі. Потім подавав цю коштовну реліквію Свято-Михайлівському Золотоверхому собору. Хати, щоправда, уже більше немає. А батько, який 50 років поспіль не був в Україні, востаннє побував там зі мною 1991-го у своїх 80, якраз на момент отого пугчу. Враження від зустрічі з родичами були надзвичайними. Він мав іще брата й сестру. Проте за советів батькова рідня мене не дуже жалувала, бо боялася переслідувань за зв'язки з українською діаспорою. Татів рідний брат, мій дядько, працював професором міжнародного права в Київському університеті імені Т. Шевченка, проте мені не вдалося з ним побачитися. Мама походить із селянської сім'ї міста Ічні. Їх загнали в колгосп, і баба Тетяна там працювала до пенсії. Дід Семен працював на спиртзаводі столяром. До речі, коли 1933-го люди вмирили від голоду, на заводі було достатньо пшениці, щоби виробляти горілку.

— Чи було батькам відомо, що творилося в Україні за радянських часів?

— Так, тато й мама стежили за подіями на рідних теренах із повідомлень засобів масової інформації. Окрім того, мама, коріння якої на Чернігівщині, приїздила в Україну, зустрічалася з родичами, зокрема в Житомирі. Але при зустрічах у готелі всі зазвичай відмовчувалися й мене просили нічого такого «не ляпати», бо, самі знаєте, страх можливих переслідувань за зв'язки з іноземцями був неймовірним. Тоді я дізналася, що якби не мій батько, який працював під час Голодомору на заводі та діставав пайку на роботі, котру не

з'їдав, а ніс додому, то молодші брати і сестри тоді б не вижили.

Ще одна цікавинка: з 1930-х мій дід мав гроші, царські срібняки, які було закопано під грушею. Тож тато поїхав і викопав той скарб. Коли я запитала свою тітку про те, як їм удалося вижити в Другій світовій війні, вона розповіла, що самі не наважувалися чіпати ті гроші, хоча знали, де була схованка, аж доки Іван не відкопав і не роздав усім найближчим. Навіть мені залишилася монета на згадку.

— Ну, це — справжня легенда для фільму...

— Правда? Вражає та порядність, совість, якої люди не втрачали навіть під загрозою смерті, адже ніхто не наважився порушити заповіт старших у родині.

— Чим іще ви займаєтесь, окрім роботи в КУК?

— Наразі я в дирекції УКДДЦ надалі займаюся питанням Голодомору. Організую майстер-класи для викладачів історії про Голодомор. Проводжу заняття, які йдуть на користь учительству. Приміром, 18 лютого 2011-го — для Торонтонової шкільної округи. Була ціла низка тем, із яких відбувалися заняття з підвищення кваліфікації. У Торонто, де для учнів існує курс про геноцид, на превеликий жаль, про Голодомор в Україні не згадується. Хоча цього року планується переглянути ставлення до цього вишколу, і, можливо, тематику повідомлень про Голодомор буде розширено. Тому важливо ознайомити педагогів із темою Голодомору. На конференції моя тема про Голодомор в Україні мала значний попит у педагогів. Мої повідомлення включали малознані події про геноцид, факти й особи на цю тему. Тим часом мені вдалося продемонструвати слухачам епізоди з документального фільму The Soviet Story та поширити опрацьовані мною навчальні матеріали про Голодомор. Це справило неабияке враження. Відтак я змогла довести до відома аудиторії факт застосування з боку совєцької влади так званого соціального інженерінгу, тобто маніпулятивних технологій на рівнях масової свідомості й підсвідомості. Мета цих технологій полягала в знищенні наявних ментальних ознак національної ідентичності українців, чого, власне, прагнули всі диктатори, у тім числі й Гітлер. Планувалося винищити значну кількість народу й залишити частину населення як рабів.

Разом із тим, я надала слухачам курсів список інформаційних джерел

Валентина Курилів з матір'ю

на цю тему, аби учні мали змогу самі аналізувати й робити висновки, напрацьовувати навички критичного мислення. Сюди належать і книжечки з короткими оповіданнями, і видання на електронних носіях і інші документи. Такі підбірки навчальних і ілюстративних матеріалів про Голодомор в Україні, так званий Holodomor Teaching Kit, я роздаю викладачам історії впродовж трьох років. При цьому, зауважте, абсолютна більшість цих педагогів не є українцями. Ось чому матеріали дібрано таким чином, що викладач не потребує багато часу для підготовки до лекції чи практичних занять. Методичні матеріали вчителі приймають із задоволенням, деякі фрагменти копіюються та роздаються слухачам. Маю досить багато вдячних листів за ці документи. Одна викладачка китайського походження написала, що досі мала думала про історію Китаю, а після моїх виступів у неї сталося прозріння, немовби хтось «молотком дав» по свідомості, настільки українська історія є подібною до тих подій, які відбувалися в КНР. Навіть у тому ракурсі, що там відбувалося під час японської окупації. 24 березня ц. р. аналогічний семінар відбувся для католицької округи в Торонто. Аудиторія, звісно, — не така велелюдна. На минулому семінарі серед 23 учителів не було жодного українця. А серед католицької громади був молодий учитель українського походження, який викладає історію.

— Як вам вдається вирішувати проблеми фінансування видання у світ таких важливих і рідкісних документів?

— Звісно, кожен такий пакет матеріалів потребує грошей. На початках я готувала підбірки власним коштом. Надалі обсяг інформації зростав, приміром, ось така підбірка вартувала \$10. Самі розумієте, матеріали для соціальної аудиторії коштували немало. Під час засідання комітету КУК із проблем Голодомору я звернулася до Конгресу по доповіді. Відгукнувся Ераст Гуцуляк, який зацікавився цією проблематикою та зробив добродійний грошовий внесок спеціально на методичні матеріали з історії Голодомору. За-

гальна сума внеску складала \$50,000. Із цієї суми на освітню програму про Голодомор було виділено \$30,000, які я намагаюся використовувати лише на найнеобхідніше. До пакета входять дві книги, кілька брошур, методичка для вчителів, документальні стрічки на DVD, і він коштує \$100. Значну кількість матеріалів було роздано за цільовим призначенням. Тепер маємо на меті наділити кожну школу Торонто (католицьку й публічну) таким пакетом. А це назагал складає 109 шкіл у Торонто плюс іще близько 20 католицьких навчальних осередків, а також католицькі публічні осередки в інших районах. Звісно, для всієї країни цих коштів не вистачить. Але, з огляду на те, що в Торонто зосереджена начисельніша шкільна аудиторія й вона є дуже специфічною, то тут є такий консервативний контингент викладачів, що нам часом не все вдається зробити так, як плануємо. Навіть відзначення Дня пам'яті кожної четвертої п'ятниці листопада відбувалося не в усіх школах, бо не до всіх учителів надходило відповідне оголошення. Тож я подбала, аби педагоги були активними й наполягали, щоби керівництво школи тримало цю дату на контролі.

— Якщо ми довели, що Голодомор був Геноцидом, чому надалі живемо слово «Голодомор»?

— Найперше, що малося на меті, — це надати цьому історичному факту статус, аналогічний до Голокосту. Хоча є певні відмінності. Більшість євреїв за тих часів знайшла свою смерть радше від кулі, аніж від вогню в крематоріях концтаборів. Так звані єврейські втрати відбулися не лише в Аушвіці чи у Бухенвальді, але більшою мірою — за наслідками розстрілів. При цьому поняття «Голокост» означає знищення вогнем. Так само Голодомор має ввійти до анналісів історії як український геноцид, як спроба ліквідації голодом української ідентичності шляхом винищення національної інтелігенції, еліти нації, аби якнайшвидше позбутися генофонду духовних підвалин українства.

— Тут відіграє свою деструктивну роль і теза

про руську слов'янську єдність, про «руській мір» та інше.

— Маєте рацію. У мене є напрацювання не тільки щодо політичних подій XX ст., а й у царині деяких археологічних досліджень, часом любила викладати археологію. Є свідчення, що Сталін розстріляв як дослідників епохи Трипілля, так і скитської доби, бо ідеологам тих часів було не вигідно переглядати власну історичну кальку, яку вони нав'язували в СРСР і світі. В Одесі свого часу поставила завдання для однієї із семінарських груп порівняти засади вивчення історії за М. Грушевським, за курсом від КПРС і, врешті-решт, за тими фактами, які маємо вже на початках XXI ст. Ви не можете собі уявити, до якої сварки дійшли вчителі в аудиторії, коли 1994 року отримали групове завдання визначити витоки української історії. Навіть директор завітав здивований до класу, а я йому шепнула: «Такий маємо спосіб пошуку істини». Він зізнався, що чути й бачити подібне йому досі не доводилося. Головне питання, яке обговорювалося, полягало в тому, чи Київська Русь — наша спільна з росіянами історія чи ні. Тут я спробувала вдатися до аналогії. Приміром, Стародавній Єгипет. Чи існував він до тих часів, як північ Африки заселили араби, чи ні? Напевно, існував. Нікому нині не спадає на думку розрізняти єгиптян і арабів. Те, що відбувалося на території Канади, — це історія Канади. Отже, якщо Росія не мала дотичності до Трипільської культури, то не в нас маємо викреслити з давньої української історії це надбання, чи як? Таким чином, уважаю, мені вдалося переконати багатьох у тому, що все, що відбувалося на українських землях, належить до нашої національної ідентифікаційної скарбниці. Мусимо ретельно досліджувати як міграційні, так і асиміляційні процеси на рідних теренах упродовж тисячоліть, осмислювати їх і викладати в науково виражених історичних доробках.

До цього хочу додати таке. Настав час в Онтарію та по всій Канаді разом із Міністерством освіти провести факультатив, який я самотужки просуваю в школах, затвердити як плановий навчальний курс історії, котрий вчителі не мають права оминати. Зміни до державної шкільної програми плануються вже з наступного року. Маю достойного продовжувача започаткованої мною акції в особі Маркіяна Мельника, що є лауреатом урядових премій. Якщо ж не вдасться вирішити це на міністерському рівні, будемо наполягати

на політичному вирішенні цієї проблеми. Але свого доможемося.

У провінціях Манітоба й Альберта так само вже зроблено крок у цьому напрямі. Черга — за навчальною програмою. На сайті провінції Манітоба, приміром, тематику Голодомору вже висвітлено. При цьому загальні матеріали, які ми пропонуємо, підлягають застосуванню згідно з регіональною специфікою й методикою викладання предмета.

Професор університету з Манітоби Деніс Глінка вперше в Канаді наступного літа в інституті підвищення кваліфікації вчителів історії та соціальних дисциплін уводить курс про Голодомор й інтернування українців у Першій світовій війні. Цікавий досвід, уважаю, заслуговує на поширення на теренах усієї Канади. Чому, скажімо, в Онтарію, на факультеті освіти, існує спецкурс тільки з Голокосту? Учителі користуються цими матеріалами. Тож і ми маємо запровадити таку саму систему просвітництва про Голодомор. Включно з розробкою планів уроків, як це я свого часу робила в Україні.

Отже, організаційно я долучаюся шляхом створення Канадського центру вивчення та навчання Голодомору (КЦВНГ). Такий центр стане осередком, де можна буде отримати й інформацію, і навчальні матеріали про Голодомор як для вчителів, так і для науковців згідно з територіальною приналежністю освітніх закладів. Назагал, у Канаді бракує такого центру з історії Голодомору, де кожен фахівець чи зацікавлена в українській історії людина знайде необхідний матеріал для застосування в подальшій роботі. Щоправда, центри з історії геноциду вже існують, але мені не вдалося налагодити з ними співпрацю. На Конгресі УК ми вже ухвалили заходи, які дозволять розпочати утворення такого КЦВНГ у Торонто. На реалізацію треба шукати відповідні фонди, найняти працівника, оцифрувати навчальні матеріали та створити Центр і веб-сторінку. Почнеться ця праця в межах УКДДЦ. Плануємо перекласти всі матеріали як англійською, так і французькою мовами. Тепер за наявності інтернет-системи розповсюдження знань наближається до ідеальної. Вишукуємо матеріальні ресурси для втілення в життя цієї ідеї. Мені Бог допомагає бути двигуном на проукраїнській освітній ниві, і я докладаю всіх зусиль до успіху нашої спільної благодійної справи.

*Розмовляла
Інна Кручек
і Олександр Нагорний*